

De zin van denken

De zin van denken

MARKUS GABRIEL

Vertaling Mark Wildschut

Boom

Origineel verschenen als *Der Sinn des Denkens*
© Ullstein Buchverlage, Berlijn 2018

© Nederlandse vertaling: Boom uitgevers Amsterdam, 2019

Voor deze uitgave ontving de vertaler een werkbeurs van het Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Verzorging omslag: Bas Smidt
Verzorging binnenwerk: Steven Boland
Afbeelding omslag: © Per Swantesson/Stocksy
Foto auteur: © Laif/Hollands Hoogte

www.boomfilosofie.nl
www.bua.nl

ISBN 978 90 2442 640 9 | NUR 730

*Techniek, die kleine titanische dwaling, is niet iets wat mensen
tegen zichzelf beschermt.*

Durs Grünbein

Inhoud

Woord vooraf	9
Inleiding	15
1 De waarheid over het denken	31
2 Denktechniek	83
3 De digitalisering van de maatschappij	133
4 Waarom alleen levende wezens denken	183
5 Werkelijkheid en simulatie	215
Einde van het boek – pathetisch slotwoord	303
Dankwoord	307
Glossarium	311
Noten	323

Woord vooraf

Dit boek is het laatste deel van een trilogie waar ook *Waarom de wereld niet bestaat* en *Waarom we vrij zijn als we denken* deel van uitmaken. Het is zo geschreven dat het zonder kennis van beide eerdere delen begrepen kan worden. Net als die voorgangers behoort het tot een genre dat zich richt tot al diegenen die graag hun gedachten laten gaan over wijsgerige thema's. En precies om dit proces van het denken moet het hier gaan. Op de volgende bladzijden zal ik op algemeen begrijpelijke en toegankelijke wijze een theorie over het (menselijke) denken ontwikkelen.

Het denken is misschien *het* centrale begrip van de filosofie. Sinds Plato en Aristoteles vat de filosofie zichzelf op als een wetenschap die over het nadenken nadenkt. Dit nadenken over het nadenken vormt de oorsprong van de logica. De logica vormt op haar beurt een van de grondslagen van onze digitale civilisatie, aangezien de informatica zonder de vooruitgang op het gebied van de filosofische logica in de negentiende eeuw nooit van de grond zou zijn gekomen. Bijzonder invloedrijk waren hierbij de beide wetenskapen, logici en filosofen George Boole (1815-1864) en Gottlob Frege (1848-1925). Zij hebben namelijk een theorie van het denken opgesteld en op basis daarvan de eerste formele logische systemen ontwikkeld die ten grondslag liggen aan de huidige informatica. Daarmee hebben zij een doorslaggevende rol gespeeld bij de voorbereiding van de computerrevolutie en digitalisering van onze tijd.

U verwacht een filosofisch boek dat het zonder moeilijk begrijpelijk vakjargon kan stellen. Om het te begrijpen hoeft u zich

niet in de technische aspecten van de logica te verdiepen. Want ons menselijk denken is, zoals hier moet worden aangetoond, een zintuig. Denken is iets zinnelijks (in het beste geval dus genoeglijks) en geen machtsuitoefening waarin men zich creatieve gedachtegangen ontzegt. Integendeel, het filosofische denken is een creatief proces, reden waarom filosofen zoals de romantici of Friedrich Nietzsche zelfs zo ver gingen het in direct verband te brengen met de dichtkunst.

Uiteindelijk is filosofie niet net zoiets als de wiskunde, noch net zoiets als lyriek (of welk kunstgenre ook). Zij grenst aan beide gebieden en vormt een contactorgaan. Zo is filosofie de algemeenste manier om over ons nadenken na te denken. Zij is nog algemener dan de wiskunde, die een taal- en denkwijze vormt die als grondslag dient voor de natuur- en technowetenschappen. Tegelijk staat de filosofie dichter op de concrete fenomenen van ons alledaagse leven. Zij wil onze belevingswereld en onze waarneming doorgronden. Zij wil dus niet alleen modellen ontwerpen met behulp waarvan we de anonieme natuurverschijnselen of het gedrag van levende wezens zoals ons mensen kunnen voorspellen en sturen, maar zij streeft naar kennis van de werkelijkheid en van onze werkelijkheidsbeleving. Filosofie mikt op wijsheid, wat uiteindelijk wil zeggen: op beter weten wat we eigenlijk allemaal niet weten. Daarom werd ze onder anderen door Socrates als wetend niet-weten opgevat, waarzonder je geen wijsheid kunt bereiken.

Het denken is het contactorgaan tussen de natuurlijke en de psychologische werkelijkheid. In zoverre is het geschikt om de thema's van de twee voorafgaande boeken – de wereld (die evenwel in werkelijkheid helemaal niet bestaat) en het ik (dat niet identiek is met de hersenen) – met elkaar te verbinden. Denken betekent onder andere verbanden leggen en verbanden zien. In het denken verbinden we werkelijkheden die ver van elkaar af staan met elkaar en brengen daardoor nieuwe werkelijkheden tot stand.

Het denken is bij dit alles geen wereldvreemde bezigheid die zich afspeelt in een ivoren toren. De filosofie moet daarom vooral niet worden gereduceerd tot het academische kralenspel¹ waarin

beroepsfilosofen van beiderlei kunne in gedetailleerde analyses standpunten innemen over complexe argumenten en gedachte-reksen.

Niemand minder dan Immanuel Kant maakt in zijn colleges over logica, die hij aan de universiteit van Koningsbergen heeft gehouden, onderscheid tussen een ‘schoolbegrip’ en een ‘wereldbegrip’ van de filosofie.² Het schoolbegrip is de systematische constructie van de theorie, waarvan het handwerk op filosofische instituten en tijdens filosofische seminars wordt geleerd en overgedragen. Het gaat hierbij om de architectuur van de basisbegrippen, zonder welke we onze eigen rationaliteit niet kunnen vatten. Kant noemt dit proces net als zijn beroemde boek de *kritiek van de zuivere rede*.

Bij het wereldbegrip gaat het er daarentegen om bezig te zijn met de ‘ultieme doeleinden van de menselijke rede’,³ waartoe niet in de laatste plaats de vraag behoort wat of wie de mens is en wat ons denkvermogen nu eigenlijk inhoudt. Zijn we uitsluitend een deel van de natuur? Misschien een bijzonder slim, maar mogelijk ook door zijn intelligentie verblind dier? Of is de mens zelfs getuige van een bovenzinnelijke werkelijkheid?

Dit verheven begrip verleent de filosofie *waardigheid*, c.q. een absolute waarde. En zij is in feite ook het enige wat *innerlijke* waarde heeft en alle andere kennis pas waarde verleent.⁴

Alle grote filosofen die tot dusver hebben bestaan – genoemd zijn hier alleen, min of meer willekeurig: Plato, Aristoteles, Immanuel Kant, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Friedrich Nietzsche, Jean-Paul Sartre, Michel Foucault, Edith Stein, Hannah Arendt, Jürgen Habermas en Martha Nussbaum – staan door hun bijdragen aan het wereldbegrip van de filosofie in het culturele geheugen gegrift. Van Plato bestaat zelfs niet één academische verhandeling. Toch is in de door hem overgeleverde dialogen in een eenvoudige taal en gespreksvorm een aantal van de diepzinnigste filosofische gedachten gearticuleerd die ooit werden geformuleerd.

Helaas is de publieke filosofische debatcultuur in Duitsland de afgelopen decennia flink in verval geraakt. Daarvoor is, zo luidt mijn these, hoofdzakelijk het naturalisme verantwoordelijk. Dit denkt dat al het echte weten en alle vooruitgang kan worden gereduceerd tot een combinatie van natuurwetenschap en technologische beheersing van de overlevingsvoorwaarden van de mens. Maar dat is een fundamentele vergissing, sterker nog, een gevaarlijke verblinding, die ons vandaag de dag in de vorm van ideologische crises teistert: in de terugkeer van de overigens nooit echt verdwenen religie als grootschalig verklaringsmodel van de werkelijkheid; in de demagogische verlokkingen van de zogenaamde ‘populisten’, die vroegere nationale identiteiten bezweren die in werkelijkheid nooit hebben bestaan; en in de crisis van de openbaarheid, die door het internet als het nieuwe belangrijkste medium is ontstaan. Al deze crises kunnen inhoudelijk niet zonder nieuwe filosofische denkinspanningen overwonnen worden. Want zonder ethische reflectie draagt de vooruitgang in de natuur- en technowetenschappen niet automatisch bij aan de verbetering van het menselijk leven. Door toemeloze vooruitgang vernietigen we juist onze planeet, wat aanleiding genoeg zou moeten zijn om na te denken en onze koers te verleggen.

Zoals sinds het begin van het bestaan van de mensheid het geval is, staat ook vandaag de dag de mens en – op grond van zijn technologische machtsontplooiing – met hem het voortbestaan van al het leven op onze planeet op het spel. De filosofie kan deze uitdaging alleen aan als ze zelf nieuwe werktuigen en denkmodellen ontwikkelt waarmee we de werkelijkheid beter leren kennen. Tegenwoordig is ze weerstand tegen de leugen van het postfactische tijdperk. Want filosofie keert zich tegen de onzinnige bewering dat er alternatieve feiten zouden bestaan, tegen complottheorieën en ongefundeerde apocalyptische scenario’s, opdat dit alles niet definitief de overhand neemt en in de nabije toekomst echt tot het einde van de mensheid leidt.

Daarom kies ik in het vervolg eens te meer partij voor een eigentijds, verlicht humanisme dat opkomt voor de intellectuele en

ethische vaardigheden van de mensheid en deze verdedigt tegen onze post- en transhumanistische verachters.

Het nieuwe realisme, waarvan de theoretische grondslagen in de met dit boek afgeronde trilogie ook buiten de universiteit aan een breed publiek werden voorgesteld, vormt mijn voorstel tot overwinning van de fundamentele denkfouten waaraan we tot onze maatschappelijke en menselijke schade en schande verknocht zijn. Daartoe behoort met name de tegenwoordig als een epidemie om zich heen grijpende ‘angst voor de waarheid’, zoals Hegel het uitdrukt, oftewel de ‘angst voor het weten’, zoals de Amerikaanse filosoof Paul Boghossian (geb. 1957) het noemt – dezelfde die al veel van de denkfouten heeft bekritiseerd die aan het postmoderne denken ten grondslag liggen, onder andere dat er helemaal geen waarheid, geen objectieve feiten of werkelijkheid zouden bestaan.⁵

Ik ga er niet van uit dat de lezer kennis heeft genomen van de beide voorafgaande publicaties. Elk van de drie boeken staat in hoge mate op zichzelf. Daarom herhaal ik hier en daar bepaalde gedachtegangen die in de twee andere boeken al naar voren werden gebracht, zodat elke lezeres en lezer in staat is zich op basis van de gekozen lectuur een eigen beeld te vormen van de bediscussieerde zaken.

Filosofische boeken hebben de functie het lezerspubliek te stimuleren zelf te gaan nadenken. Wat je van de filosofie kunt leren is om te reflecteren op je eigen vooroordelen over essentiële vragen van het mens-zijn, zoals ‘Wat of wie is de mens eigenlijk?’, ‘Waar in verschillen wij van andere dieren?’ of ‘Kunnen computers denken?’, en je gedachten daarover op een rijtje te zetten.

Of ik u van mijn positie kan overtuigen is uiteindelijk niet het belangrijkste. Wat telt, is niets dan de waarheid. Aangezien deze in het zelfonderzoek van het menselijk denken niet al te eenvoudig kan worden vastgesteld, zullen er altijd filosofische meningsverschillen bestaan. Daarom zou het een fundamentele dwaling zijn te denken dat we bepaalde vragen voor eens en voor altijd zouden kunnen beantwoorden. Het gaat er veeleer om het denken in beweging te brengen, om op die manier nieuwe vormen en nieuwe

gebieden van het denken te ontsluiten. Zoals u zult zien beschouw ik het als een doorslaggevend criterium van het werkelijke dat we ons ook kunnen vergissen. Aangezien het denken iets werkelijks is, zijn we dus ook wat de vraag naar de precieze aard van het denken betreft niet gevrijwaard van dwalingen. Niettemin beschouw ik mijn theorie natuurlijk als juist, anders zou ik haar hier niet ten beste geven.

De titel van het boek is met opzet dubbelzinnig. De belangrijkste stelling luidt dat het bij ons denken om een zintuig gaat, net als zien, horen, voelen, tasten of proeven. Denkend betasten we een werkelijkheid die uiteindelijk alleen voor het denken toegankelijk is, zoals kleuren gewoonlijk alleen voor het zien en klanken alleen voor het horen toegankelijk zijn. Tegelijkertijd pleit ik er echter ook voor om het denken een nieuwe zin, een richting ter oriëntering in onze tijd te geven, aangezien het – zoals altijd – door alle mogelijke ideologische stromingen en de bijbehorende propaganda verontrust wordt. Denkt u alleen maar aan alle gedachten die u de laatste tijd over Donald Trump hebt gehuldigd! Heeft het eigenlijk wel zin om je met al die gedachten bezig te houden? Is het niet juist een van de vallen van Trumps uitgekookte mediastrategie dat we veel te veel praten over alle schandalen die zich ophopen rond zijn figuur?

Op grond van de informatiestroom waaraan we in de infosfeer – onze digitale omgeving – permanent zijn blootgesteld, ziet het filosofische denken zich voor nieuwe uitdagingen gesteld. Dit boek is een poging zich erop te bezinnen wat denken eigenlijk is, met de bedoeling zo mogelijk een beetje controle terug te krijgen over een gebied waarop vandaag de dag de twijfelachtige magiërs van Silicon Valley en hun technofiele adepten, met hun bewering echte kunstmatige intelligenties te creëren, het alleenrecht claimen. We moeten onze technische gadgets onttoveren en het geloof in hun almacht afleggen, willen we niet het slachtoffer worden van de digitalisering en veranderen in hopeloze infojunkies of technozombies.

Inleiding

De mens is het dier dat geen dier wil zijn. Dat komt doordat hij op zeker moment is begonnen na te denken over wie of wat hij eigenlijk is.¹ Doordat we impliciet of expliciet een mensbeeld hebben, maken we er ook aanspraak op te weten waaruit een goed leven bestaat. De **ethiek** als de discipline die er onder andere over nadenkt hoe een goed leven eruitziet, berust op de **antropologie**, de discipline die zich bezighoudt met de vraag hoe de mens precies van andere levende wezens en van de levenloze sfeer van het universum verschilt.²

Ons mensbeeld en onze waarden hangen nauw met elkaar samen. Een **morele waarde** is een richtsnoer voor menselijk gedrag. Zij onderscheidt handelingen die mogen bestaan, dus de goede, dat wil zeggen moreel juiste, van handelingen die niet mogen bestaan, dus de slechte, dat wil zeggen moreel onjuiste. Elk waardesysteem dient daarbij ruimte te laten voor handelingen die in de regel noch goed noch slecht zijn (links houden in plaats van rechts, duimendraaien, diep doorademen, broodjes smeren enzovoort), evenals voor handelingen die volstrekt onacceptabel, dat wil zeggen kwaadaardig zijn (bijvoorbeeld het kwellen van kinderen en gifgasaanvallen op de burgerbevolking). Niet elke moreel onjuiste handeling is tevens kwaadaardig, omdat niet alle moreel onjuiste handelingen, zoals een leugentje om bestwil ter bescherming van een vriend of valsspelen bij het kaarten, het waardesysteem zelf ernstig schaden. Het kwaad daarentegen ondermijnt het waardesysteem waarbinnen het opduikt volledig. De prototypische

sadistische dictator bijvoorbeeld, van wie we de afgelopen eeuwen helaas al te veel voorbeelden hebben gezien, ondermijnt zijn eigen waardesysteem, zodat hij een totalitair bewakingsapparaat moet optuigen omdat hij niets en niemand meer kan vertrouwen.

Zolang we er diep onzeker over zijn wie of wat de mens is, kunnen we ons waardesysteem niet goed ijken. Met de mens staat ook de ethiek op het spel. Let wel, dat betekent niet dat andere levende wezens (waartoe ook de planten behoren) of zelfs de levenloze materie moreel irrelevant zouden zijn. Integendeel. Maar om in te schatten wat we onszelf en de rest van de werkelijkheid waarmee we in aanraking komen verschuldigd zijn, moeten we onszelf de vraag stellen wie we eigenlijk zijn en wie we met het oog op de waarheid over onszelf in de toekomst willen zijn.³

Helaas is het buitengewoon moeilijk, strikt genomen zelfs onmogelijk, om vanuit een neutraal standpunt te bepalen *wie* de mens is. Want elke bepaling van de mens is een zelfbepaling. Deze zelfbepaling kan niet simpelweg alleen maar natuurlijke feiten benoemen, omdat de mens een geestelijk wezen is. Geest is het vermogen om een leven te leiden in het licht van een idee over wie de mens is. Concreet komt dit tot uitdrukking in het feit dat we ons een beeld vormen van ons eigen leven, waarin we ons voorstellen onder welke voorwaarden we het als geslaagd beschouwen. Daar komt bij dat we allemaal gelukkig willen zijn, zonder dat we in algemene termen kunnen zeggen wat geluk eigenlijk is. Filosofisch gezien is **geluk** niets anders dan de benaming voor een geslaagd leven, waarvoor geen algemeen geldige standaard bestaat en waarvan je de eigenschappen niet in een catalogus kunt opsommen. We kunnen hoogstens aangeven welke randvoorwaarden kunnen gelden voor een succesvolle zoektocht naar geluk; dat zijn namelijk de mensenrechten.

In de huidige tijd staat het begrip van de mens echter op het spel. Het digitale tijdperk leidt ertoe dat de mens zijn vroegere privilege om op een intelligente manier problemen op te lossen dreigt kwijt te raken, omdat machines – die weer door mensen worden gebouwd om het leven en overleven te vereenvoudigen – dit op veel vlakken inmiddels beter kunnen.

Sinds zijn eerste grote fase in Athene, waar het tegelijk met de eerste democratie tot ontwikkeling kwam, is het een kerntaak van het filosofische denken om een eind te maken aan de verwarring op de marktplaats van ideeën. De huidige marktplaats van ideeën is het internet als centraal medium van het digitale tijdperk. De slogan van dit boek luidt daarom: *Nadenken first, digitaal second*. Dat is een op onze tijd toegesneden versie van Kants beroemde devies van de verlichting: ‘Heb de moed je van je eigen verstand te bedienen!’ In tijden van globale propagandasystemen, die ons digitaal vernetwkte denken door het ijtempo waarmee e-mails en posts binnenkomen in verwarring en beroering brengen, is dit hard nodig.

De eerste **hoofdstelling van dit boek** luidt dat ons menselijke denken een zintuig is, net als horen, voelen, proeven, ons evenwichtsgevoel en nog veel meer wat tegenwoordig tot het sensorische systeem van de mens wordt gerekend. Deze primaire these wordt in stelling gebracht tegen de tegenwoordig wijdverbreide idee dat ons denken een proces is van informatieverwerking dat je in essentie in silicium of een andere niet-levende materie zou kunnen nabouwen. Kortom: computers denken uiteindelijk net zomin als de goede oude dossiermappen van onze analoge bureaucratie. Programma’s zijn simpelweg systemen van databeheer die we kunnen gebruiken om problemen op te lossen die we zonder hun hulp nooit zo snel onder de knie zouden krijgen: vluchten boeken, vergelijkingen oplossen, vreemde talen (meer of minder acceptabel) vertalen, boeken schrijven of e-mails versturen.

Tegelijk zal ik argumenten aandragen voor de stelling dat onze menselijke intelligentie zelf een geval van kunstmatige intelligentie is. Het menselijk denken is geen natuurlijk proces dat je zonder geestelijk aandeel zou kunnen begrijpen, zoals dat bij processen in de zon, het draaien van de maan om de aarde, het uitdijen van het heelal of zandstormen het geval is. Alles wat een geestelijk aandeel heeft, is voortgebracht door menselijke levende wezens.

De mens is het levende wezen dat zich van deze omstandigheid bewust is en zijn leven daarom zo organiseert dat hij doelgericht in de levensvoorwaarden kan ingrijpen. Daarom beschikken

mensen over een verfijnde techniek, een systeem van verbetering en vereenvoudiging van de levensomstandigheden. De mens is volgens zijn zelfbegrip ten diepste met de techniek verbonden. Deze verbondenheid wortelt mijns inziens in het feit dat wij producenten zijn van onze eigen intelligentie. Hoe wij denken wordt bepaald door sociaaleconomische randvoorwaarden die zich sinds duizenden jaren in hoogculturen hebben ontwikkeld en die voortdurend zijn veranderd. Zo ontstaat een kunstmatige intelligentie: onze geest.⁴ Onze geest, dat wil zeggen onze zelfbepaling als mensen, werd duizenden jaren geleden voor het eerst in de vorm van het schrift vastgelegd. Eerder werden mogelijkheden van zelfbepaling overgeleverd in andere media (zoals mondelinge overlevering, kunstwerken, rituelen). Deze overlevering drukt haar stempel op ons, omdat ze ons confronteert met de vraag wie wij in de toekomst willen zijn.

Het menselijk leven draait al duizenden jaren om de vraag wie of wat de mens eigenlijk is. Een van de oudste bekende antwoorden luidt dat de mens het met rede begiftigde levende wezen is. Van Aristoteles stamt de dienovereenkomstige definitie van de mens als *zôon logon echon*, het levende wezen dat, al naargelang vertaling en begrip, over taal, denken of ook rede beschikt.

Maar precies dit vermeende privilege en onderscheidende kenmerk staat in het digitale tijdperk op het spel. De Italiaanse filosoof Luciano Floridi (geb. 1964), die in Oxford doceert, gaat zo ver in de hedendaagse kunstmatige intelligentie een diepe krenking van de mens te zien die je het best kunt vergelijken met de grote revoluties in het wereld- en mensbeeld, zoals het heliocentrisme, Darwins evolutietheorie en Freuds verkenning van het onbewuste.⁵

Inderdaad is het allang zo dat computers die we voortdurend bij ons hebben – bijvoorbeeld smartphones, smartwatches en tablets – in gesimuleerde situaties verreweg de meeste mensen in intelligentie verre overtreffen. Programma's spelen beter schak dan mensen, en verslaan ons ook met *Go* en andere goede oude Atari-spellen. Ze zijn betere reisbureaus, doorzoeken razendsnel het hele internet, kennen de temperatuur in alle hoeken en ga-

ten van onze planeet, vinden in gigantische datasets patronen die geen mens in zo korte tijd ooit zouden kunnen opvallen, en leveren wiskundige bewijzen die de beste menselijke wiskundigen naderhand slechts met de grootste moeite en ternauwernood kunnen volgen.

Met het oog op deze ontwikkelingen speculeren wetenschappers, futurologen, filosofen en politici hoelang het nog zal duren voor **de infosfeer**, zoals Floridi onze digitale omgeving noemt, een soort planetair bewustzijn verwerft en zich van de afhankelijkheid van de mens bevrijdt. Sommigen vrezen dat er in de niet al te verre toekomst een soort digitale kernramp zal plaatsvinden, die als singulariteit of ook als superintelligentie wordt aangeduid. Deze positie wordt met name door Raymond Kurzweil (geb. 1948) ingenomen, die daarmee de erfgenaam is van pioniers van het onderzoek naar kunstmatige intelligentie als Marvin Minsky (1927-2016). Beroemde persoonlijkheden als Bill Gates (geb. 1955) en Stephen Hawking (1942-2018) waarschuwden ervoor dat er binnen afzienbare tijd een explosie van intelligentie zou kunnen plaatsvinden, waarin intelligente machines de regie overnemen en de mensheid zouden kunnen uitroeien.

Anderen beschouwen dit als humbug en betogen dat de infosfeer precies zo intelligent is als onze schoenen. De Amerikaanse filosoof John Rogers Searle (geb. 1932) voert als een van de pioniers van de filosofie van kunstmatige intelligentie sinds jaar en dag argumenten aan om te bewijzen dat door mensen vervaardigde computers niet echt kunnen denken en dat de waarschijnlijkheid dat ze ooit bewustzijn zullen krijgen exact nul procent bedraagt.

De waarheid ligt vast ergens in het midden. De infosfeer en de digitale revolutie leiden niet naar een dystopische toekomst, zoals die in films als *The Terminator* of in romans als *La possibilité d'une île* van Michel Houellebecq⁶ wordt afgeschilderd, en evenmin zal de recente acceleratie van de technologische vooruitgang leiden tot een oplossing van alle problemen waar de mensheid van oudsher mee worstelt, waar iemand als Frank Thelen (geb. 1975) in een dialoog met mij in *Philosophie Maga-*

zin op hoop.⁷ Watertekorten en hongersnoden verdwijnen niet door betere algoritmen en snellere computers. De technologische vooruitgang van de digitale industrie, dus hogere rekenprestaties door efficiëntere hardware, draagt eerder tot die problemen bij, alleen al omdat we onze smartphones en tablets veel te snel dumpen, zodat er weer nieuwe verkocht kunnen worden zodra de rekenprestatie opnieuw is toegenomen. Computers lossen onze morele problemen niet op, maar verscherpen die eerder. Want we putten zeldzame bodems in armere gebieden van de wereld uit om smartphones te vervaardigen, gebruiken plastic voor onze hardware en verbruiken reusachtige hoeveelheden energie om de digitale werkelijkheid in stand te houden. Elke click en elke e-mail verbruikt energie, en dat dit ons niet direct opvalt maakt de zaak er niet beter op.

Weliswaar kan de geneeskunde en kunnen de levensomstandigheden in industriële maatschappijen door technologische vooruitgang snel worden verbeterd, maar daar staat tegenover dat we – als *collateral damage* van de digitalisering van onze infrastructuur – allang worden geconfronteerd met cyberoorlogen, nepnieuws, grootschalige cyberaanvallen op digitale infrastructuur, en sociale vervreemdingsfenomenen op grond van permanente bereikbaarheid en nieuwe vormen van openbaarheid in de sociale media, om maar te zwijgen van overduidelijk zeer reële gebeurtenissen als afluisterschandalen (in het Obamatijdperk), twitterpropaganda (in het Trumptijdperk), verkiezingsbots die de democratie ondermijnen, terroristische aanslagen die op internet zijn voorbereid, een wijdvertakt Chinees bewakingsapparaat dat in de Volksrepubliek wordt ingezet om sociaal gedrag online te meten en van sancties te voorzien, en nog veel en veel meer.

Om de begripskluwen te ontwarren ga ik in het vervolg allereerst uit van twee antropologische hoofdstellingen, die we steeds opnieuw zullen tegenkomen. De **eerste antropologische hoofdstelling** luidt: ‘De mens is het dier dat geen dier wil zijn.’ Deze hoofdstelling verklaart de thans gangbare verwarring die onder het kopje posthumanisme en transhumanisme om zich heen grijpt. Beide bewegingen zijn gebaseerd op een afscheid van de